

DEVLET NEDİR: PİRAMİT Mİ DÂİRE Mİ?

İBN HALDUN'UN 'SİYÂSET
DÂİRESİ'NDEN HAREKETLE
YENİ BİR BAKIŞ

Recep ŞENTÜRK*

Kâle Allahu subhânehu ve teâlâ azze ve celle: "Tebârekellezî bi-yedihi'l-mülk ve hüve alâ külli şey'in kadîr- Hükümranlık elinde olan Allah, yücedir. O her şeye hakkıyla gücü yetendir." (Mülk sûresi, 67/1) Harrerehu Mahmud Celâleddin.

Fotoğraf © İslâm Kültür ve Sanat Platformu (İKSP).

İbn Haldun (1332-1406) *Mukaddime* adlı meşhur eserinde sosyal süreçleri, toplum düzenini, devletin yapısını ve siyâsetin işleyişini sekiz halkalı bir çember şeklinde çizerek tasvir etmiş ve bu şekle 'siyâset dâiresi' (dâiretü's-siyâse) adını vermiştir. Devleti sekiz halkalı bir çember şeklinde tasvir eden bu çizim, günümüzde devleti piramit şeklinde tasvir eden çizimlerden veya Hobbes (1588-1679)'un *Leviathan* adlı eserindeki canavar şeklindeki çizimden çok farklı bir devlet anlayışını ortaya koymaktadır. Piramit ve dâire şekilleri iki farklı devlet anlayışını yansıtmaktadır. İslâm'ın devlet anlayışı İbn Haldun'a ve asırlarca onun izinden giden Müslümanlara, özellikle de başta Kınalızâde (1516-1571) olmak üzere Osmanlılara göre dâire şeklinde olmalıdır. Dâirenin özelliği birbirine eşit unsurlardan oluşmasıdır. Bu unsurlardan birisi yok olursa dâire ortadan kalkar. Piramitin özelliği ise hiyerarşi ve eşitsizliktir. Siyâset dâiresinde, eşitlikçi ve çoğulcu bir medeniyet, siyâset ve toplum anlayışının önemli bir tezahürünü görmekteyiz.

İbn Haldun'un bu yaklaşımı, kendinden sonraki Müslüman devlet adamları ve siyâset düşünürleri tarafından sahiplenilip devam ettirilmiştir. Özellikle Osmanlılar, siyâset dâiresini çok yaygın bir şekilde kullanmışlardır. Siyâset dâiresinin Osmanlılar tarafından çok farklı çizimleri yapılmıştır. Bu

çizimlerin her biri bir san'at ürünüdür ve siyâset dâiresinin farklı bir san'atsal yorumunu yansıtır.

Siyâset dâiresine göre siyâset, amacı adâlet olan bir süreçtir. Nitekim Osmanlılar siyâset dâiresi için 'adâlet dâiresi' (*dâire-i adliyye*) ismini de kullanmışlardır. Bu yaklaşıma göre siyâset, süreç, adâlet sonuçtur. Dolayısıyla yönetim sistemini tasvir eden çember şekli, sürece nisbetle siyâset dâiresi, sonuca nisbetle adâlet dâiresi olarak isimlendirilmiştir.

Adâlet mülkün temelidir. Burada mülk, devlet ve yönetim demektir; bazılarının yanlış anladığı gibi sahip olmak anlamına gelmemektedir. Melik kelimesi de aynı köktendir. Günümüz Türkçesinde mülk kelimesinin sahip olunan mal

Adâletin mülkün temeli olması, siyâsî gücün, meşrûiyetinin dayanağı olan adâleti temin etmesi demektir; yoksa bu söz, adâlet mülkiyetin temelidir anlamına gelmez. Siyâsî güç, adâleti temin ettiği müddetçe meşrûdür, yoksa meşrûiyetini kaybeder.

anlamına gelmesi bizi yanıltmamalıdır. Mülk kelimesinin bu iki farklı anlamı aynı kökten gelen 'mâlik' ve 'melîk' kelimeleri hatırlandığında ortaya çıkmaktadır: Mâlik sahip, melîk pâdişâh veya sultân anlamına gelmektedir. Adâletin mülkün temeli olması, siyâsî gücün, meşrûiyetinin dayanağı olan adâleti temin etmesi demektir; yoksa bu söz, adâlet mülkiyetin temelidir anlamına gelmez. Siyâsî güç, adâleti temin ettiği müddetçe meşrûdur, yoksa meşrûiyetini kaybeder.

Siyâset dâiresi, evrensel bir siyâset düşüncesini, medeniyetler arası etkileşimin çok ilginç bir misâlini ve Müslümanların diğer medeniyetlere yaklaşımının çok çarpıcı bir örneğini yansıtmaktadır. Nitekim İbn Haldun, siyâset dâiresinin ana fikrinin Hint, İnan ve Yunan siyâset düşüncesinden tevarüs ettiğini ve bunu İslâmî değerler ışığında daha da geliştir-

diğini belirtir. Bu düşünceler onlardan alınmamış olsa bile Müslümanların aynı düşünceleri daha güzel bir şekilde zaten ortaya koyabileceğini ifade eder. Burada İbn Haldun'un diğer medeniyetlere karşı sergilediği tutum çok dikkat çekicidir. İbn Haldun'un diğer dünya medeniyetlerinin -dinlerine bakmaksızın- fikir mîraslarını tevârüs etmesi ve onları İslâmî değerler ışığında yeni bir sentezle daha da ileri götürmesi İslâm'ın açık bir medeniyet olmasının bir sonucudur. Bu yaklaşım, günümüzde de Müslümanların, dünyadaki diğer medeniyetler tarafından ortaya konulan siyâset düşünce ve kurumlarıyla İslâmî değerler ışığında nasıl bir etkileşime girmesi gerektiği konusunda da bir örnek sunmaktadır.

Nitekim Hz. Ömer (r.a.) döneminde de Müslümanlar İnan devlet geleneğinden devlet bütçesinin yönetimi konusunda

Mukaddime, İbn Haldun. Âtîf Efendi No: 1936. Süleymâniye Kütüphanesi.

İbn Haldun (i. 808/1406)'un yedi bölümden meydana gelen dünya tarihi niteliğindeki, tarih felsefesi, ictimâî ve beşerî ilimleri temellendirdiği *Kitâbü'l-iber ve divânü'l-mübtede ve'l-haber fi eyyâmü'l-Arab ve'l-Acem ve'l-Berber ve men âserahüm min zevî's-sultânü'l-ekber* isimli eserine giriş olarak yazdığı *Mukaddime*'nin tamamına yakın kısmının ilk tercümesi, Pîrizâde Mehmed Sâhib Efendi tarafından 1143 (1730-31) yılında yapılarak I. Mahmud'ta takdim edilmiştir. 18. yüzyılda Şeyhülislâm Pîrizâde Mehmed Sâhib tarafından başlanan tercüme, 19. yüzyılda Ahmed Cevdet Paşa tarafından tamamlanmıştır.

Mukaddime yazmaları hakkında en derli toplu bilgiyi verdiği söylenen Yahudi asıllı Şarkiyatçı Franz Rosenthal, bunlardan 'en eski ve aslına en uygun' olan sekiz yazmayı tanıtmış olup Âtîf Efendi Kütüphanesi 1936 numarada kayıtlı yazma da bunlar arasındadır. Ord. Prof. Dr. A. Zeki Velidi Togan, bu yazma için "Onun (İbn Haldun) kendi el yazılarını ihtiva etmektedir ki, otograf sayılabilir." demiştir.

Âtîf Efendi Kütüphanesi'nde 1936 numara ile kayıtlı olan yazmada, eserin istinsahının 804/1401-2 yılında tamam olduğu belirtilmiştir. Müstensih ismi ise mevcûd değildir.

İbn Haldun'un siyâset dâiresinde kanaatimce en çarpıcı husus, hukuk yerine sünnet kelimesini kullanmasıdır. Bunun arkasında çok derin bir düşünce yatmaktadır. İbn Haldun meslek itibarıyla bir hukukçuydu; fıkha dâir eser kaleme almış ve Kahire'de Mâlikî kâdısı olarak görev yapmıştı. Buna rağmen -belki de bundan dolayı- şerîat kelimesi yerine sünnet kelimesini kullanması çok mânîdardır.

istifade etmişlerdir. Böyle bir tutumun temelinde iki yaklaşım yatmaktadır: (1) İslâm bize devlet ve siyâsetin sadece temel prensiplerini vermiştir, bunun bir sistem içinde kurumsal olarak nasıl uygulanacağını topluma bırakmıştır. (2) Siyâsetin amacı olan adâlet ve kurumsal işleyişinin bazı unsurları evrenseldir; bu alanlarda Müslümanlar diğer medeniyetlerin tecrübe ve birikimlerinden istifadeye açık olmalıdırlar.

Adâlet dâiresi, adâlet ile başlayan ve adâletle biten sekiz halkadan oluşur. Her halka bir kurumu temsil eder. Bütün kurumlar eşittir çünkü dâire etrafında sıralanmışlardır. Piramitte olduğu gibi yukarıdan aşağıya sıralanmamışlardır. Devlet başkanının en tepede olduğu, halkın en aşağıda olduğu bir sistem yerine yuvarlak bir masa etrafından oturan eşit insanlar gibi resmedilmişlerdir.

1. Âlem (dünya, toplum) bir bahçedir, duvarı devlettir.
2. Devlet bir güçtür, sünnet (hukuk) onunla yaşar.
3. Sünnet (hukuk) bir yönetim (siyâset) dir, devlet (veya devlet başkanı) onu yönetir.
4. Devlet (veya devlet başkanı) bir yöneticidir, ordu onun destekçisidir.

5. Ordu bir topluluktur, ekonomi (mal) onu besler.
6. Hazîne bir rızıktır, halk onu toplar.
7. Halk yönetilenlerdir, adâlet onları sâdık vatandaşlar eyler.
8. Adâlet herkesin sevdiği bir şeydir ve âlem (dünya, toplum) onunla ayakta durur.

Arapçadan günümüz Türkçesine çevirdiğimiz İbn Haldun'un siyâset dâiresini büyük Osmanlı düşünürü Kınalızâde Âli (1516-1571), *Ahlâk-ı Âlâî* isimli meşhur eserinde Osmanlı Türkçesine şöyle tercüme etmiş ve İbn Haldun'un *Mukaddime*'sine benzer bir dâire çizmiştir. Kınalızâde *Ahlâk-ı Alâî*'sinde 'dâire-i adliyye'yi şu şekilde ortaya koymuştur:

Adldir mûcib-i salâh-ı cihan; cihan bir bağdır dıvarı devlet; devletin nâzımı şerîattır; şerîata hâris olamaz illâ mülk/melîk; mülk/melîk zaptetmez illâ leşker; leşkeri cem' edemez illâ mal; malı cem' eyleyen reâyâdır; reâyâyı kul eder pâdişâh-ı âleme adl.

Güncel kavramlarla şu ifade edilmektedir:

- (1) Adâlet dünya barışını sağlar;
- (2) Toplum duvarı devlet olan bir bahçedir;
- (3) Devleti düzenleyen hukuktur;

Seyf-i Nebevî.
TSM Envanter No: 21/130.

- (4) Devlet (veya devlet başkanı) olmadan hukuk korunamaz;
- (5) Ordusuz devlet (veya devlet başkanı) duruma hâkim olamaz;
- (6) Mal olmadan devlet (veya devlet başkanı) ordu kuramaz;
- (7) Malı toplayacak olan halktır;
- (8) Halkı devlet başkanına bağlayan ise adâlettir.

Adâlet dâiresi ile verilmeye çalışılan ana fikir şudur: İktidar ile adâlet arasında karşılıklı bir bağımlılık vardır ve iktidarın keyfî bir şekilde kullanılması gayri meşrûdur. Birçok İslâm ulemâsının dediği gibi: Devlet küfr (İslâm'ı inkâr) ile ayakta kalabilir ama zulm ile asla.

Kınalızâde'nin İbn Haldun'un fikrine aynen sahip çıkması ve onu eserine alması Osmanlıların İbn Halduncu dâirevî siyâset anlayışını benimsediklerini göstermesi açısından son derece önemlidir. Kınalızâde, eserinde İbn Haldun'un siyâset dâiresi için 'dâire-i adliyye' ismini kullanmaktadır. Nitekim, diğer Osmanlı müellifleri arasında da bu isim yaygındır.

Siyâset dâiresine baktığımızda sekiz halka görmekteyiz:

1. Âlem (Dünya, Toplum)
2. Devlet
3. Hukuk (Sünnet)
4. Devlet başkanı veya Hükûmet (Melik veya Mülk olarak okunabilir.)
5. Ordu
6. Ekonomi (Mal)
7. Raiyye (Vatandaşlar)
8. Adâlet

Siyâset dâiresinde dört tür unsur zikredilmektedir:

- (1) Toplum: âlem, raiyye
- (2) Kurumlar: devlet, hukuk (sünnet), melik (mülk, hükûmet), ordu, hazîne

(3) Süreçler (fi'ller): siyâset, cem, tekeffül, teabbüd

(4) Ürünler: rızık, mal, sadâkat, adâlet, kıvamü'l-âlem

Burada İslâm ve Osmanlı düşüncesinde yaygın olarak kullanılan nizâmü'l-âlem kavramını hatırlamakta yarar vardır. Aslında siyâset dâiresi ile anlatılmaya çalışılan şey nizâmü'l-âlem yani dünya düzeni veya toplum yapısıdır.

Âlem ve raiyye arasında fark vardır. Âlem genel mânâda toplum demektir; raiyye ise yönetilenler demektir.

Devlet ve mülk arasındaki fark çok açık değildir.

Devlet daha genel anlamda bir kurumu ifade ederken, mülk daha çok hükûmeti andıran bir şekilde yönetim anlamında kullanılmaktadır. Mülk, Osmanlı pâdişâhlarına isnad edilerek kullanılmaktadır; devlet ise daha genel olarak bütün pâdişâhların yönetimlerini içine alacak şekilde kullanılmaktadır. Meselâ Süleyman mülkü denildiği halde Devlet-i Aliyye-yi Osman denilmektedir. Pâdişâhlar da 'benim mülküm' ifadesini kullandıkları halde 'benim devletim' ifadesini kullandıklarına pek rastlanılmaz. İbn Haldun'un siyâset dâiresinde kanaatimce en çarpıcı husus, hukuk yerine sünnet kelimesini kullanmasıdır. Bunun arkasında çok derin bir düşünce yatmaktadır. İbn Haldun meslek itibarıyla bir hukukçuydu; fıkha dâir eser kaleme almış ve Kahire'de Mâlikî kâdısı olarak görev yapmıştı.

Buna rağmen -belki de bundan dolayı- şeriat kelimesi yerine sünnet kelimesini kullanması çok mânîdardır. Nitekim bir felsefeci olan Kınalızâde, adâlet dâiresini anlatırken sünnet yerine şeriat kelimesini kullanmaktadır. Burada neden İbn Haldun

Kınalızâde'nin İbn Haldun'un fikrine aynen sahip çıkması ve onu eserine alması Osmanlıların İbn Halduncu dâirevî siyâset anlayışını benimsediklerini göstermesi açısından son derece önemlidir. Kınalızâde, eserinde İbn Haldun'un siyâset dâiresi için 'dâire-i adliyye' ismini kullanmaktadır. Nitekim, diğer Osmanlı müellifleri arasında da bu isim yaygındır.

Süleymâniye
Kütüphanesi,
Âtîf Efendi,
1936 numarada
kayıtlı bulunan
Mukaddime
nüshasının
mühürlü
sahifesi.

Taht. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Ankara
Etnografya Müzesi. Fotoğraf © Sema Özkul

Rûmî karakterli bitkisel motiflerle süslenmiş olan bu tahtın Selçuklu Sultânı III. Gıyâseddîn Keyhüsrev (1266-1284)'e âit olduğu söylenmekle birlikte, tahtın I. Gıyâseddîn Keyhüsrev'e âit olabileceği de ihtimal dâhilindedir. Zira tahtın yaslanılacak kısmını çevreleyen ahşap aksâmın iki parçası üzerindeki Nesih yazıda geçen lakapların, hayat hikâyesi göz önünde bulundurulduğunda I. Gıyâseddîn Keyhüsrev'e daha çok uyduğuna dikkat çekilmiştir. Fakat III. Gıyâseddîn Keyhüsrev de 'el-Sultân el-Azam', 'Seyyidü Selatin el-Arab ve'l-Acem', 'Şahinşâh el-Muazzam' ve 'Ebû'l-Feth ve burhan emir el-mü'minin' unvanlarını kullanmıştır.

Tahtın yaslanılacak kısmının uzun parçası bilinmeyen bir sebeple tahrib olduğu için her üç kenarda devam eden yazı kesintiye uğramış, tahrib olan uzun kenar tamamen yenilenmiştir.

Dolayısıyla tahtın hangi Gıyâseddîn Keyhüsrev'e âit olduğunu net olarak söylemek çok zordur lâkin baba ismi göz önünde bulundurulduğunda, tahtın II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'e âit olmadığı gayet açıktır. Tahtın yaslanılacak iki kısa kenarında şu ibâre yer almaktadır: ...Ebû'l-feth Keyhüsrev bin Kılıçarslan nâsir emirü'l-mü'min... el-muazzam şahinşahu'l-a'zam melik...

Eserin tashihi 804/1402 yılında tamamlandığına işaret eden İbn Haldûn, şöyle demektedir: "*Hazihî musveddetu el-Mukaddimeti min Kitâbi'l-iberi fi Ahbari'l-Arabi ve'l-Acemi ve'l-Berberi. Ve hiye ilmiyyetu kullihâ ke'd-dibâceti li Kitâbi't-Târihi. Kâbeltuhâ ve sahhahtuhâ, ve leyse yücedu fi nusahihâ esahhu minhâ. Ve ketebe muellifihâ Abdurrahman bin Haldûn vefekkahallahu teâlâ afâ anhu bimenhu.*" (Tarih kitabının dibâcesi olup tashih ettim. Başka nüshalarda bu tashihler bulunmaz, bundan sahih nüsha yoktur. Eserin müellifi Abdurrahman ibn Haldûn tarafından yazıldı ve Allah Teâlâ onu muvaffak kıldı...)

Üst köşede kare içine alınmış olan ve Magribî hatla yazılan bu yedi satırın, müellifin el yazısı olduğu söylenmektedir.

Sosyolog Ord. Prof. Dr. Ziyaeddîn Fahri Fındıkoğlu, bu el yazısının İbn Haldûn'a âit olduğunun, müellifin Ayasofya Kütüphanesi (No: 3200) ve Topkapı Sarayı III. Ahmed Kütüphanesi'nde (No: 3042) yer alan Rihlet İbn Haldûn adlı eserlerinin kenarında yer alan kendi eliyle yazılmış ilâve ve hâşiyelerle karşılaştırıldığında kesinliği ortaya çıkmakta, demiştir. Ayrıca eserin çeşitli yerlerine yapılmış büyük ve küçük hâşiyelerle, küçük yapraklar halinde yapılan ilâvelerin de aynı el yazısı olduğunu belirtmiştir.

hukuk anlamına gelen şeriat yerine sünnet kelimesini tercih etmiş sorusu zorunlu olarak akla gelmektedir. Burada üç husus hatıra gelmektedir. İlk olarak, sünnet hukuktan veya şeriattan daha geniş bir kavramdır: Hukuk sadece devlet müeyyidesi ile uygulanan kuralları içerdiği halde sünnet hem devlet müeyyidesi ile uygulanan kuralları hem de toplumsal ve vicdânî müeyyidelerle uygulanan ahlâk kurallarını içermektedir. İkinci olarak, sünnet, şeriâtın Hz. Peygamber (s.a.s.) tarafından uygulanmış halidir. Dolayısıyla, soyut hukuk kurallarına değil de, bizzat Hz. Peygamber (s.a.s.)'in uygulamasına vurgu yapılmaktadır. Üçüncü olarak, sünnet, sözlük mânâsı itibarıyla bir toplumun töresi ve âdeti anlamını da çağrıştırmaktadır. Nitekim birçok toplumda hukuk, nesilden nesile asırlar boyunca devredilen törelerin yazılı hale getirilmiş halidir.

İslâm medeniyeti, Hz. Peygamber'le ve Kur'ân'la ortaya çıktığından kurucu öge Kur'ân ve Hz. Peygamber'dir. Orada tek renk vardır. O da Kur'ân'ın ve Hz. Peygamber (s.a.s.)'in rengidir. Yoksa Kur'ân ve Hz. Peygamber (s.a.s.)'in sünneti mevcûd renklerden sadece bir tanesi değildir.

İbn Haldun tarafından devletin sünnet ile yaşayacağına vurgu yapılması çok dikkat çekicidir: "Devlet bir güçtür sünnet onunla yaşar; sünnet bir siyâsettir devlet (veya devlet başkanı) onu yürütür." Burada devletin gücünün, amacının sünneti yaşatmak olduğu; sünnetin bir siyâset ve yönetim şekli sunduğu ve bunu uygulamanın da devletin (veya devlet başkanının) vazîfesi olduğu çok açık bir şekilde ifade edilmektedir. İbn Haldun, amacı sünnetle yaşayan ve sünneti yaşatmak olan bir devlet ve siyâset anlayışını savunmaktadır. Daha açık bir ifadeyle, İbn Haldun, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in bir devlet başkanı olarak gerçekleştirdiği uygulamaların örnek alındığı sünnete uygun bir devlet ve siyâset modelini öne sürmektedir. Bu yaklaşım dar mânâda şeriat ve hukuku aşan, daha geniş ve tarihî uygulamaya önem veren bir yaklaşımdır.

İbn Haldun siyâset dâiresinde, olması gerekeni değil, olanı anlatan bir üslûb benimsemiştir. Daha açık bir ifadeyle, normatif

bir yaklaşımla "Şöyle olması gerekir." demek yerine objektif bir üslûb kullanarak "Şöyle olur." demektir. Geleneğimizdeki bir ayırım açısından değerlendirmek gerekirse, İbn Haldun devleti anlatırken 'inşâî' ifade yerine 'ihbârî' ifadeler kullanmıştır. Çünkü burada İbn Haldun'un maksadı objektif bir bilimsel çözümleme yapmaktır. Ancak İbn Haldun bu çözümlenmeden çıkarılabilecek sonuçların aynı zamanda uygulamada siyâseti yönlendirmesini hedeflemektedir, diyebiliriz. Nitekim adâlet dâiresi Osmanlı siyâsetinde bir tenkit ve muhalefet aracı olarak kullanılmıştır. Devletin uygulamaları adâlet dâiresine uymuyor şeklinde eleştirilmiştir.

İbn Haldun: Devlet sünneti yaşatır ve sünnetle yaşar

İbn Haldun'un siyâset dâiresinde bahsettiği sünnetin ne olduğunu daha iyi anlayabilmek için Hz. Peygamber (s.a.s.)'in siyâsete yapmış olduğu katkılara kısaca göz atmakta yarar var. İslâm siyâset tarihinin en önemli dönemi tekevün yani oluşum dönemini teşkil eden Asr-ı Saâdet dönemidir; Hz. Peygamber (s.a.s.) ve Hulefa-i Râşidîn dönemleridir. Bu dönem tekevün dönemidir. Bu dönemde İslâm medeniyetine âit bütün kurumların düşünceleri ortaya çıkmıştır. Hz. Peygamber'den, Kur'ân'dan ve Sünnet'ten önce bir İslâm medeniyeti yoktu. Kur'ân ve Sünnet'le beraber bu medeniyet doğmuştur. Halbuki Hıristiyanlıktan önce zaten bir Batı medeniyeti vardı. Dolayısıyla Hıristiyanlık oraya bir şekilde eklenmiştir. Onun unsurlarından, renklerinden sadece bir tanesi olmuştur. Fakat İslâm medeniyeti, Hz. Peygamber'le ve Kur'ân'la ortaya çıktığından kurucu öge Kur'ân ve Hz. Peygamber'dir. Orada tek renk vardır. O da

Kur'an'ın ve Hz. Peygamber (s.a.s.)'in rengidir. Yoksa Kur'an ve Hz. Peygamber (s.a.s.)'in sünneti mevcûd renklerden sadece bir tanesi değildir.

İslâm medeniyetinde çok zengin bir siyâset mîrası vardır. Bunun en önemli sebebi de Hz. Peygamber (s.a.s.)'in aynı zamanda bir devlet başkanı olmasıdır. Meselâ Hıristiyanlıkta böyle bir şey beklenemez, çünkü Hz. İsa bir devlet adamı, bir siyâsetçi değildi. Ya da Budizm'de böyle bir şey beklenemez, çünkü aynı şekilde Buda bir devlet adamı, bir siyâsetçi değildi. Fakat Hz. Peygamber bizzat bir devlet başkanıydı. Dolayısıyla Hz. Peygamber (s.a.s.)'in bir devlet başkanı olarak amelleri ve tatbikatı, siyâsî sünnetleri teşkil etmektedir. Hz. Peygamber bu vasfıyla kendisinden sonra gelecek devlet adamı ve siyâsetçilere bir rol model sunmuştur.

Batı'da ideal devlet adamı *bilge kral* (*philosopher king*) modelidir. Bizde de ideal devlet adamı Hz. Peygamber ve onun

dört râşid halifesidir. Bir açıdan, 'velî emîr' yani 'faziletli emîr' veya 'erdemli yönetici' olarak isimlendirebileceğimiz bir model söz konusudur. Bu da bizzat Hz. Peygamber'den ve onun ashâbının örneklerinden Hulefâ-i Râşidîn'den alınmıştır. Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali ve Ömer b. Abdulazîz bu konuda en önde gelen örnekler arasındadır.

Hz. Peygamber bir devlet başkanı olarak devlet modeline ve siyâset felsefesine çok köklü katkılar yapmıştır. Hz. Peygamber dünya tarihinde ilk defa devlet başkanının şahsı ile bir tüzel kişilik olarak devlet kurumunu ayıran kişidir. Daha önce devletle devlet başkanı bütünleşmiş bir vaziyetteydi ve bu durum Batı'da modern devletin ortaya çıkışına kadar devam etmiştir.¹

Hz. Peygamber devlete manevî şahsiyetini (tüzel kişilik) kazandırmış ve devleti müstakil bir kurum olarak kendi şahsiyetinden ayırmıştır. Devletin hazinesi ile kendi şahsi malını birbirinden ayırması bunun somut bir yansıması olarak kendisini

Ahlâk-ı Âlâî, Alaeddîn Ali b. Emrullah Kınalızâde. TY 4112. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi.

Kınalızâde Âli (1516-1571), *Ahlâk-ı Âlâî* nâm eserinde İbn Haldun'un *Mukaddime*'sindeki benzer bir daire çizmiş ve 'daire-i adliyye'yi şu şekilde ortaya koymuştur: *Adldir mücib-i salâh-ı cihan; cihan bir bağıdır*

divarı devlet; devletin nâzımı şeriattır; şeriata hâris olamaz illâ mülk/melik; mülk/melik zaptylemez illâ leşker; leşkeri cem' edemez illâ mal; malı cem' eyleyen reâyâdır; reâyâyı kul eder pâdişâh-ı âleme adl.

*Adldir
mûcib-i
salâh-ı
cihan*

*Reâyâyı
kul eder
pâdişâh-ı
âleme
adl*

*Cihan
bir bağıdır
dîvarı devlet*

*Devletin
nâzımı
şerîattır*

**DÂİRE-İ
ADLİYYE**

*Malı cem'
eyleyen
reâyâdır*

*Şerîata
hâris olamaz
illâ
mülk/melîk*

*Leşkeri
cem' edemez
illâ mal*

*Mülk/melîk
zapteylemez
illâ leşker*

Üzerine 'Yâ Adl' yazısı
nakşedilmiş alem.
Osmanlı, 17 yy.

göstermektedir. Hz. Peygamber 'beytü'l-mâl' olarak bilinen devlet hazinesini kendi malından ayırmıştır. Bir devlet başkanı olarak kendisinin ve ailesinin o hazineden para almasının haram olduğunu çok açık bir şekilde ortaya koymuştur. Halbuki daha önceki ve o dönemki muâsır devletlerde devletin hazinesi kralın veya devlet başkanının malı olarak görülmüştür; devlet başkanı hazîne üzerinde istediği tasarrufu yapabiliirdi. Hz. Peygamber bir devlet başkanı olarak kendi şahsı ve ailesi için devlet hazînesindeki malları özel ihtiyaç ve amaçları için kullanma tasarrufu yetkisi olmadığı çok açık bir şekilde ifade etmiştir.

Hz. Peygamber devlet hazînesi üzerindeki tasarruf yetkisinden gönüllü olarak vazgeçerek, aynı zamanda devlet başkanının yetkilerinin mutlak olmadığını, sınırlı olduğunu bilfiil ortaya koymuştur. Bir devlet başkanının gönüllü olarak kendi yetkilerini böyle bir şekilde sınırlaması da dünya tarihinde bir ilktir. Genellikle devlet başkanları yetkilerini daha fazla genişletmeye çalışırlar ve sadece sosyal ve siyâsî baskılar altında geri adım atarlar.

Hz. Peygamber bir taraftan devleti manevî bir şahsiyet veya itibârî şahsiyet olarak tesis edip devletin hazînesinin o itibârî şahsiyete âit olduğunu yerleştirirken, diğer taraftan devlet başkanının otoritesinin sınırlarını çizmiş ve devlet başkanına itâate de sınır koymuştur. Devlete itâatin mârufla -yani iyi olduğu, toplum ve din tarafından malûm olan şeylerle- sınırlı olduğunu belirtmiştir.² Halbuki yine aynı dönemde ve daha önceki dönemlerde devlet başkanına itâat mutlak, yani bir sınırı yoktur. Bu tatbikat Hulefâ-i Râşidîn ve daha sonraki İslâm devletlerinde de devam ettirilmiştir.

Bunun uygulamaya bir yansıması olarak, dünya tarihinde maaşla çalışan ilk devlet başkanı Hz. Ebû Bekir'dir. Daha önceki dönemlerde devletin malı kralın malıydı. Dolayısıyla herhangi bir ücret almasına gerek yoktu. Bu uygulama ilk defa Hz. Ebû Bekir ile başlamıştır. Hz. Ebû Bekir'in devlet hazînesinden maaş alması bir yandan onun teb'a ile ticârî ilişkilere girmeye ihtiyaç duymamasını, diğer yandan ise tüm vaktini devlet işlerine adanmasını mümkün kılmıştır. Daha sonra bütün halifeler tarafından da uygulanmıştır. Meselâ Osmanlı pâdişâhları da bir devlet memuruymuş ve maaşla çalışıyorlardı. Nasıl ki vezîr-i a'zamın, diğer devlet görevlilerinin tımar, azimet veya maaşları varsa Osmanlı pâdişâhının da maaşı vardı ve o maaşla çalışıyordu. Devlet hazînesinden bir kuruş bile alması asla serbest değildi.³

Hz. Peygamber'in yaptığı devrim niteliğindeki yeniliklerden bir tanesi de kamu yararını ve adâleti, siyâsî meşrûiyetin temeli haline getirmesidir. Daha sonraki çağlarda fıkıhta formülleştirilerek "Teb'a üzerine tasarruf maslahata menuttur."⁴ kaidesinde de ifade edildiği gibi rastgele siyâsî tasarruflar, Hz. Peygamber tarafından yasaklanmıştır. Bunun sonucu olarak fıkıhta bir maksada ve bir maslahata hizmet eden tasarruflar meşrû olarak görülmüştür.

Diğer taraftan Hz. Peygamber bir hânedan kurmamıştır. O dönemde devlet başkanlığı veraset yoluyla devlet başkanı olan kişinin çocuklarına ve torunlarına geçiyordu. Hz. Peygamber çok devrimci bir şekilde bunu da ilga etmiştir. Kendisinden sonra kendi çocukları ve ailesine değil takva sahibi, ilim sahibi, ehil olan insanlara devlet başkanlığını bir emanet olarak devretmiştir ve ilk halife Hz. Ebû Bekir, ikinci halife Hz. Ömer olmuştur. İşte bütün bunlar Hz. Peygamber'in siyâset ve devlet kurumu alanına yapmış olduğu çok önemli katkılardır.

Batı medeniyetine bu açıdan baktığımızda devlet ile devlet başkanının ayrılması ancak ve ancak modern dönemde ulus devletlerin ortaya çıkma safhasında gerçekleşmiştir. Devletin otoritesine sınır koymak hâkezâ yine modern dönemde ortaya çıkmıştır. Bütün bu açılardan baktığımızda Hz. Peygamber'in 15 asır önce ortaya koymuş olduğu kuralların ne kadar ileriye dönük, ufku açık kurallar olduğunu görmekteyiz. Hz. Peygamber'den sonraki dönemde Peygamberimiz'in bu örnek davranışından, tatbikatından dolayı siyâset mevzû'u bütün İslâm ilimlerinde önemli bir mesele olarak ele alınmıştır. Bu konuda birçok eser verilmiştir, ancak bu eserlerin çoğu günümüzde bilinmemektedir.

Günümüzde insanlığın ve Müslümanların devlet ve siyâset arayışları

Günümüz dünyasında İslâm siyâset düşüncesi genel olarak gelenekten kopuktur. Meselâ hiçbirisinde ne İbn Haldun'un ne Kınalızâde'nin ortaya koyduğu dâirevî siyâset anlayışı yoktur. Tamamı piramit şeklinde bir siyâset anlayışını benimser. Diğer yandan İbn Haldun'un özellikle vurguladığı siyâsî sünnete hiç dikkat çekilmeyip sadece hukuka yani şerîata vurgu yapılmaktadır.

İslâm siyâset düşüncesi tarihi sadece İbn Haldun'dan ibaret olmayıp çok zengin bir yelpaze ortaya koyar: Felsefecilerin, fukahânın, kelâmcıların, sûfilerin, tarihçilerin, devlet adamı ve bürokratların asırlar boyunca ürettikleri birbirinden farklı bakış açılarına sahip bir literatür mevcûddur. Ancak günümüzdeki İslâm siyâset düşüncesi eserlerinin bu geleneklerden hiçbirinin devamı olmadıkları kısa bir mukayese ile ortaya çıkacaktır. Modern İslâm siyâset düşüncesi, sadece İbn Haldun ve Kınalızâde'yi değil, Fârâbî'sinden Maverdî'sine, Gazzâlî'sinden Koçibey'ine, Dede Cöngî'sinden Kâtip Çelebi'sine, Nizâmü'l-Mülk'ünden Ahmed Cevdet Paşa'sına, Ebussuûd Efendi'sinden Said Halîm Paşa'sına kadar hiçbir âlim ve düşünürün mîrasına sahip çıkmayıp kendisi sıfırdan bir siyâset düşüncesi inşâ'ı çabasına girmiştir. Bu durum paradoksal bir şekilde 'geleneksiz gelenekçilik' denilebilecek bir olguyu ortaya çıkarmıştır.

Çözüm İslâm siyâset mîrasını ciddiye alıp mevcûdu tevarüs ederek onu ihyâ ve güncel gelişmeler ışığında yeniden inşâ edecek 'gelenekli yenilikçilik' yaklaşımıdır. Bu dönemde İbn Haldun'un ve onun takipçisi Osmanlı düşünür ve devlet adamlarının Nebevî sünneti yaşatmayı hedefleyen ve onunla yaşayan eşitlikçi ve çoğulcu dâirevî siyâset anlayışı bize yol gösterici olacaktır. Açık medeniyet çağında, modası geçmiş ve artık insanlığın ihtiyacına cevap veremeyen piramit siyâset yapısı yerine, dâirevî bir siyâset anlayışına tüm dünyada ihtiyaç vardır. Günümüzde Müslümanlar eğer uygulamalı İbn Haldunculuk metodunu benimserlerse, dâirevî siyâset perspektifinden hem kendi siyâsî sistem sorunlarına hem de tüm insanlığın yüz yüze kaldığı küresel siyâsî sistemin sorunlarına çözümler sunma imkânına sahip yeni bir siyâset anlayışına kavuşmuş olacaklardır.

Sonuç olarak, İbn Haldun'un kadim medeniyetlerin mîrası üzerine inşa ettiği siyâset dâiresi hem insanlık hem de Müslümanlar için yeni bir açılım sunma potansiyeline sahiptir. Çağdaş İslâm siyâset düşüncesi bir an önce geleneksizlikten sıyrılıp gelenekli yenilikçilik yaklaşımıyla İbn Haldun mîrasını ihyâ edip günümüze taşıyarak tüm insanlığa alternatif bir tarz-ı siyâset sunmalıdır. Burada her ne kadar siyâset dâiresi olarak isimlendirilse de İbn Haldun'un ortaya

İslâm siyâset düşüncesi tarihi sadece İbn Haldun'dan ibaret olmayıp çok zengin bir yelpaze ortaya koyar: Felsefecilerin, fukahânın, kelâmcıların, sûfilerin, tarihçilerin, devlet adamı ve bürokratların asırlar boyunca ürettikleri birbirinden farklı bakış açılarına sahip bir literatür mevcûddur. Ancak günümüzdeki İslâm siyâset düşüncesi eserlerinin bu geleneklerden hiçbirinin devamı olmadıkları kısa bir mukayese ile ortaya çıkacaktır. Modern İslâm siyâset düşüncesi, sadece İbn Haldun ve Kınalızâde'yi değil, Fârâbî'sinden Maverdî'sine, Gazzâlî'sinden Koçibey'ine, Dede Cöngî'sinden Kâtip Çelebi'sine, Nizâmü'l-Mülk'ünden Ahmed Cevdet Paşa'sına, Ebussuûd Efendi'sinden Said Halîm Paşa'sına kadar hiçbir âlim ve düşünürün mîrasına sahip çıkmayıp kendisi sıfırdan bir siyâset düşüncesi inşâ'ı çabasına girmiştir. Bu durum paradoksal bir şekilde 'geleneksiz gelenekçilik' denilebilecek bir olguyu ortaya çıkarmıştır.

koyduğu yaklaşım genel olarak eşitlikçi ve çoğulcu bir toplum düzeni düşüncesi içermektedir. ■

* Prof. Dr., İbn Haldun Üniversitesi Rektörü

1. Nitekim Fransız kralı XIV. Louis (1638-1715)'nin meşhur "Devlet benim" (*L'État c'est moi*) ifadesi bu durumu bütün çıplaklığıyla yansıtan bir ifadedir.
2. Nitekim "İtaat sadece mâruftadır." ve "Hâlık isyan söz konusu ise mahluka (yöneticiye) itaat yoktur." hadisleri bunu ifade etmektedir.
3. Pâdişâhın parası 'hazine-i hassada, devletin malı 'hazine-i ammede muhafaza edilirdi.
4. Mecellêde, "Raiyye yani tebâ üzerine tasarruf maslahata menuttur." (md. 58) külli kaidesi zikredilmiştir. Günümüz ifadesiyle, yönetilenler (vatandaşlar) üzerinde tasarrufun meşrûiyeti onların faydasına bağlıdır.